

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ КРИЗОВИХ СТАНІВ МОЛОДИМИ СПІВРОБІТНИКАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

М.П. Полухіна. Особливості переживання кризових станів молодими співробітниками правоохоронних органів. У статті подано результати теоретико-емпіричного аналізу проблеми переживання кризових станів молодими правоохоронцями. Теоретичний аналіз проблеми показав, що криза – це раптове переривання нормального перебігу подій у житті індивіда чи суспільства, яке вимагає переоцінки моделей діяльності й мислення. Людина в стані кризи може відчувати одне з трьох панівних почуттів: депресію, деструктивне почуття або самотність. Науковці відзначають роль характерологічних особливостей особистості (емоційна лабільність, підвищена тривожність, незрілість особистості, а також акцентуації характеру) в генезі кризових станів. Отримані емпіричні дані свідчать, що до особливостей переживання кризових станів можна віднести: низький рівень рефлексії, високий рівень тривожності, неадекватні емоційні та поведінкові прояви, соціальну дезадаптацію особистості, схильність до депресії та самотності.

Ключові слова: криза, молоді співробітники правоохоронних органів, кризовий стан, переживання, вікова криза, професійна криза, травматична криза.

М.П. Полухіна. Особенности переживания кризисных состояний молодыми сотрудниками правоохранительных органов. В статье поданы результаты теоретико-эмпирического анализа проблемы переживания кризисных состояний молодыми сотрудниками правоохранительных органов. Теоретический анализ проблемы показал, что кризис – это внезапное прерывание нормального хода событий в жизни индивида или общества, которое требует переоценки моделей деятельности и мышления. Человек в состоянии кризиса может чувствовать одно из трех доминирующих чувств: депрессию, деструктивное чувство или одиночество. Ученые отмечают роль характерологических особенностей личности (эмоциональная лабильность, повышенная тревожность, незрелость личности, а также акцентуации характера) в генезисе кризисных состояний. Полученные эмпирические данные свидетельствуют, что к особенностям переживаний кризисных состояний можно отнести: низкий уровень рефлексии, высокий уровень тревожности, неадекватные эмоциональные и поведенческие проявления, социальную дезадаптацию личности, склонность к депрессии и одиночеству.

Ключевые слова: молодые сотрудники правоохранительных органов, кризис, кризисное состояние, переживания, возрастной кризис, профессиональный кризис, травматическая кризис.

Актуальність дослідження. Актуальність дослідження кризових станів співробітників правоохоронних органів, які служать у несприятливих для життя та здоров'я умовах, обумовлена безпосереднім зв'язком з

ефективністю їхньої діяльності. Переживання кризових станів співробітниками правоохоронних органів призводить, з одного боку, до гострих та хронічних емоційних станів, а з іншого – до зниження ефективності правоохоронної діяльності, її продуктивності, надійності і, як наслідок, може стати причиною порушення законності при виконанні службових обов'язків або передумовою професійної деформації особистості, суїциду тощо.

Вирішення службових завдань правоохоронцями пов'язане з людським фактором, тобто з потребами, прагненнями, бажаннями, відчуттями, індивідуальними особливостями громадян. Багато в чому психологічна специфіка пов'язана також із впливом таких екстремальних чинників, як небезпека й надзвичайний динамізм розвитку подій; дефіцит часу та інформації; невизначеність можливих варіантів зміни обставин; необхідність безперервного аналізу потоку неструктурованої чи малоструктурованої інформації; необхідність негайного вирішення завдань, що вимагають нестандартного, творчого підходу; висока відповідальність за наслідки прийнятих рішень, – і це ще не повний перелік.

Професійна діяльність співробітників правоохоронних органів часто здійснюється в екстремальних умовах та надзвичайних ситуаціях, пов'язаних із затриманням злочинців, застосуванням зброї, забезпеченням правопорядку в період масових заходів, стихійних лих та надзвичайних ситуацій, із звільненням заручників. Останнім часом співробітники правоохоронних органів беруть безпосередню участь у виконанні складних бойових завдань на сході України. Ці умови вимагають від них великого нервово-психічного напруження й самовіддачі в умовах надзвичайно високих психологічних та фізичних навантажень.

Отже, специфіка служби, особливості проходження атестації при вступі на службу для підтвердження своїх професійних якостей, наявність загрози для життя або загрози поранення, травматизації висувають високі вимоги не тільки до рівня професійної підготовленості, а й до психологічних якостей особистості правоохоронця. Ці та інші причини призводять до переживання кризи працівниками правоохоронних органів.

Особливий внесок у дослідження проблематики психологічних складових службової діяльності працівників правоохоронних органів зробили такі дослідники: Л.М. Балабанов, І.В. Бандурка, П.П. Баранов, В.І. Барка, Д.Н. Завалішин, Г.О. Литвинова, М.І. Магурін, В.С. Медведєв, Л.І. Мороз, Г.В. Попов, О.Е. Судаков, О.В. Тімченко, С.І. Яковенко, Г.О. Юхновець та ін. Однак проведений аналіз джерел дозволяє дійти висновку про дефіцит теоретико-прикладних досліджень із розробки ефективної системи профілактичної роботи для зниження переживання кризових станів у сучасному суспільстві загалом і серед контингенту працівників системи правоохоронних органів зокрема.

Метою статті є висвітлення особливостей переживання кризових станів молодими співробітниками правоохоронних органів.

Теоретичне дослідження. Як відомо, поняття "криза" це важкий перехідний стан, викликаний хворобою, стресом, травмою тощо.

На думку американських дослідників М. Сігера, Р. Улмера, Т. Селнау, криза означає час випробувань або надзвичайну подію [8].

За визначенням С. Вінетта, криза – це процес трансформації старої системи, яка вже не може самоорганізуватися й бути керованою [9].

Л.С. Виготський вважав, що криза – це переломний пункт у нормальному перебігу психічного розвитку, це ланцюг внутрішніх змін людини при відносно незначних зовнішніх змінах [2].

Ф.Є. Василюк, відомий своїми працями з психології переживання, описуючи критичну ситуацію, виділяє чотири ключові поняття, якими в сучасній психології описуються критичні життєві ситуації. Це поняття стресу, фрустрації, конфлікту й кризи. Під кризою науковець розуміє критичний момент і поворотний пункт на життєвому шляху індивіда [1].

За поглядами Т.М. Титаренко, в стані кризи уявлення про майбутнє затьмарюється, стає нечітким, людина відчуває страх перед чимось новим, невідомим; виникає стійке почуття нереальності того, що відбувається, людина відчуває прикрість, біль, образу, тугу, відчай [6].

Про особливості переживання кризових станів особистістю відмічає А.А. Осипова: на її думку, в стані кризи змінюється емоційна сфера індивіда, і людина може відчувати одне з трьох панівних почуттів: депресію, деструктивне почуття або самотність [4].

Тривалі й важкі навантаження, нездоланні конфлікти можуть викликати в індивіда стійкий депресивний стан (від лат. depressio – "придушення") – негативний емоційно-психічний стан, що супроводжується хворобливою пасивністю. У стані депресії індивід відчуває пригніченість, тугу, відчай, відчуженість від життя, безперспективність існування.

До деструктивних почуттів належать дратівливість, злість, образа, агресія, ненависть, упертість, прискіпливість, недовірливість, заздрість.

Самотність виражається в таких переживаннях, як почуття непотрібності, нерозуміння, безнадії, порожнечі. У людини, що знаходиться в кризі, змінюється обсяг спілкування: він або різко зменшується (занурення в себе), або різко зростає (самотність у натовпі). Людина ніби шукає забуття в частоті поверхових контактів з іншими людьми.

Соціальна дезадаптація індивіда може проявитися в різних формах: у стані негативізму, в ситуаційній опозиції особистості, в соціальній відчуженості (аутизмі) особистості. Різко знижується самооцінка особистості. Увесь соціум усвідомлюється індивідом як щось вороже, протиставлене йому; відбувається дереалізація (суб'єкт втрачає відчуття реальності, що

відбувається) або деперсоналізація (індивід втрачає необхідність бути ідеально представленим у життєдіяльності інших людей); індивід не прагне до самоствердження й прояву здатності бути особистістю.

Більшість кризових станів особистості спричинені віковими, травматичними та професійними кризами.

Переживання кризи розвитку, або вікової кризи, виникає при переході з однієї вікової сходинки на іншу і пов'язане з системними перетвореннями в сфері соціальних відносин, діяльності та свідомості (Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв, Д.Б. Ельконін). На думку науковців А.В. Петровського та М.Г. Ярошевського, вікова криза – це відносно невеликі за часом періоди онтогенезу, що характеризуються різкими психологічними змінами [5, с. 180]. Ряд дослідників вважає вікові кризи нормативним процесом, обумовленим логікою особистісного розвитку й необхідністю вирішення основного вікового протиріччя (З. Фрейд, Е. Еріксон, Л. Виготський, Л. Божович). Інші бачать у кризах девіантний, зляканий прояв (С.Л. Рубінштейн, О.В. Запорожець).

Для нашого дослідження важливими є вікові кризи, які переживають молоді співробітники правоохоронних органів у віці 23-35 років. Так, у віці ранньої дорослості після закінчення ВНЗ молоді курсанти, майбутні правоохоронці, переживають першу нормативну кризу, обираючи між "Я"-реальним та "Я"-ідеальним на користь першого.

Приблизно у віці 30 років більшість людей переживають наступну кризу, яка виражається в зміні уявлень про своє життя, іноді в повній втраті інтересу до того, що раніше було в ньому головним, в деяких випадках навіть у руйнуванні колишнього способу життя. На думку науковців, криза 30 років виникає внаслідок нереалізованості життєвого задуму. Якщо при цьому відбувається переоцінка цінностей і перегляд власної особистості, то йдеться про те, що життєвий задум взагалі виявився помилковим. Якщо ж життєвий шлях обрано правильно, то прихильність до певної діяльності, визначеного ладу життя, певних цінностей і орієнтацій не обмежує, а, навпаки, розвиває особистість.

Деякі автори виокремлюють наступну нормативну кризу віку ранньої дорослості, яка виникає приблизно в 33 роки. На цей час людина вже має певний життєвий досвід, який допомагає зрозуміти, що життя неможливо прожити "на повну", що людина має певні можливості й перешкоди на життєвому шляху. Отже, відбувається корекція планів. Науковці відзначають, що саме в цей час у молодій людині з'являється нагальна потреба "почати все спочатку": знайти нову роботу, змінити місце проживання, розлучитися тощо.

Згідно з поглядами науковців, переживання травматичної кризи виникає у відповідь на психотравматичну ситуацію і залежить від її особистісної оцінки та ступеня суб'єктивної значущості. У таких випадках осо-

бистість і подія взаємно переломлюються (К. Левін). За тривалістю травматичної дії виділяють короткострокові, тривалі та повторювані травматичні ситуації.

Травматичні кризи можуть проявлятися в формі гострої реакції на смерть близької людини, важку хворобу, розлучення, зраду, безробіття, фінансові труднощі, нещасні випадки, насильство тощо. А. Амбрумова, Н. Кфір відзначають певні особистісні predisposиції до кризових реакцій.

Отже, травматична криза – це реакція психіки на непередбачену ситуацію небезпеки для життя людини або його життєво важливих складових.

Питанню дослідження травматичних криз працівників правоохоронних органів присвятили увагу Д.О. Александров, В.М. Бурикін, М.І. Єнікєєв, І.О. Котєньов, О.А. Левенець, В.С. Медведєв, Є.В. Тополов та інші дослідники.

Професійні кризи особистості можна визначити як різкі зміни вектора її професійного розвитку. Нетривалі за часом, вони найяскравіше виявляються під час переходу від однієї стадії професійного становлення до іншої. Кризи минають, як правило, без яскраво виражених змін професійної поведінки. Однак перебудова структур професійної свідомості, переорієнтація на нові цілі, корекція та ревізія соціально-професійної позиції готують зміну способів виконання діяльності, зумовлюють зміни в стосунках з оточенням, а іноді приводять до зміни професії.

О.О. Байєр до криз професійної діяльності зараховує емоційне вигорання, кризу успіху та безробіття. Г. Шихі сюди ж зараховує творчу кризу, В.С. Медведєв – професійну деформацію. Крім того, при вступі на службу молодий співробітник переживає професійну адаптацію, що передбачає пристосування до вимог професії, умов праці, завдань та змісту спеціальності, особливостей служби, трудового колективу.

Зазначимо, що 7 листопада 2015 року набув чинності Закон України "Про Національну поліцію", згідно з яким колишні співробітники міліції (апарату МВС та підпорядкованих підрозділів в областях) були виведені за штат та призначені "тимчасовими виконавцями обов'язків" на посадах у відповідних органах Національної поліції. При цьому кожен співробітник мав пройти відповідний атестаційний конкурс для підтвердження професійної та моральної готовності до служби в Національній поліції України. Атестаційний конкурс містив кілька етапів, залежно від категорії посад (спеціалізований тест, співбесіда), а для керівників – додатково опитування зі застосуванням поліграфа та тест на благонадійність, професійну етику та організаційну прихильність. У результаті проходження атестаційного конкурсу значну кількість правоохоронців було звільнено, незважаючи на досвід роботи, вислугу років, посаду та сімейний стан тощо.

Отже, переживання, спричинене професійною кризою, характеризується відчуттям вичерпаності своїх можливостей, страхом іти навіть на

виправданий ризик, посиленням захисних мотивів, зниженням інтересу до подальшого зростання або, навпаки, прагненням обійняти невідповідну рівню своєї компетенції посаду тощо.

Цікавим є той факт, що науковці наводять різні схеми переживання кризи для жінок і для чоловіків. Схеми, характерні для жінок, пов'язані зі спілкуванням. Стереотипи фемінінності, що існують у суспільній свідомості, дозволяють жінці показати себе слабкою, поділитися своїми проблемами, попросити допомоги в їхньому розв'язанні.

Подібна ж поведінка в чоловіків суспільством не схвалюється, навіть засуджується. Тому схеми, характерні для чоловіків, більш пов'язані з внутрішніми переживаннями. Стереотип маскулітності передбачає здатність самостійно справлятися з ситуацією, незалежність у прийнятті рішень. Отже, чоловік змушений здійснювати внутрішню, невидиму для стороннього ока, роботу над кризовою ситуацією. Тому в чоловіків зовнішня відсутність ознак кризи не означає її дійсної відсутності. Водночас напруга всередині людини схильна накопичуватися й може проявитися в аутоагресивній, суїцидальній поведінці.

Практичне дослідження. Аналізуючи переживання кризових станів особистістю, ми дійшли висновку, що перш за все вони спричинені загальними механізмами рефлексії. Як відомо, рефлексія (від лат. reflexio) – це процес самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів та станів. Розглядаючи кризові стани молодих співробітників правоохоронних органів, ми розпочали емпіричні дослідження, насамперед провели оцінку рівня рефлексивності за методикою А.В. Карпова [3]. Нами було отримано наступні результати дослідження: високий рівень рефлексивності мало лише 10% правоохоронців; середній рівень – 50% працівників; низький рівень – 40% представників силових структур.

Отримані показники свідчать про доволі низьку здатність працівників правоохоронних органів до самосприйняття змісту своєї власної психіки та її аналізу, а також до розуміння почуттів інших людей та до емпатії, що вказує на їхню неспроможність поставити себе на місце іншого. На нашу думку, отримані низькі дані пов'язані зі специфікою служби в правоохоронних органах. Як уже зазначалося, правоохоронці виконують свої обов'язки й використовують права виключно в рамках своєї компетенції в порядку, встановленому законом (правова регламентація). Тобто йдеться про обмеження волі правоохоронців, діяльність яких підпорядкована чітко встановленому нормами закону порядку.

По-друге, існує чітка субординація, ієрархічність (сувора підлеглисть по вертикалі), розподіл штатних посад на рядовий і командний склад. Невиконання наказу командира, вільнодумство може призвести до відповідальності згідно з Дисциплінарним статутом.

По-третє, служба в умовах дефіциту часу та інформації психологічно впливає на людину, роблячи її працю більш напруженою. Тут вагання може коштувати життя. І, нарешті, працівникам правоохоронних органів часто доводиться мати справу не з найкращими представниками суспільства. Серед них безліч таких, що ведуть аморальних спосіб життя. Таке "спілкування" тісно пов'язане з негативними емоціями і з часом призводить до професійної деформації, очерствіння, цинізму тощо.

Отже, робимо висновок, що специфіка несення служби в правоохоронних органах (високий ступінь ризику, потреба великої фізичної витривалості, підвищеної відповідальності за прийняття рішень, високої концентрації уваги і водночас невизначеність посадового росту; також несення служби часто проходить у несприятливому соціально-психологічному кліматі) у професійному колективі безпосередньо впливає на емоційний стан правоохоронців і пов'язана з переживанням кризових станів.

Однак ми розуміємо, що переживання можуть лише початися з рефлексії, але не викликаються нею повною мірою. Тому, продовжуючи наше дослідження, ми шукаємо інші емпіричні засоби, які дозволять визначити глибину й особливості переживань.

Висновки. Поняттям "криза" та "кризовий стан" приділяли увагу Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв, Д.Б. Ельконін, З. Фрейд, Е. Еріксон, С. Грофф, Б. Лівехуд, Б.Г. Ананьєв, Б.В. Зейгарник, Е.Т. Соколова, Д. Льовінсон, Р. Асаджіолі, А. Маслоу, К.Г. Юнг та інші. Водночас проведене теоретико-емпіричне дослідження дозволяє дійти висновку, що серед науковців немає єдиної думки про переживання криз, їхнє місце й роль у психічному розвитку. Деякі психологи вважають, що розвиток має бути гармонійним, безкризовим, а кризи – ненормальне, "хворобливе" явище, результат неправильного виховання. На думку інших дослідників (Л.І. Божович, К.М. Поліванова, Г. Шихі), людина, що не пережила по-справжньому кризу, не буде повноцінно розвиватися далі.

Однак, незважаючи на значну кількість досліджень у галузі фізіології й психології емоційних станів, проблемам емоційного життя правоохоронців, вивченню зовнішніх факторів, які прямо чи опосередковано впливають на емоції й почуття цієї соціальної групи, приділяється недостатньо уваги.

Отже, створення ефективної системи профілактики переживання кризових станів співробітниками правоохоронних органів можливе лише на основі врахування максимальної кількості складових та їхніх взаємозв'язків, які становлять підґрунтя для формування стану кризи. До цього слід також додати, що досягнення ефективної психопрофілактики можливе тільки при інтеграції зусиль значної кількості фахівців та установ у межах єдиної превентивної стратегії.

Отже, до особливостей переживання кризових станів молодими правоохоронцями можна віднести: низький рівень рефлексії, високий рівень тривожності, неадекватні емоційні та поведінкові прояви, соціальну дезадаптацію особистості, схильність до депресії та самотності.

Зважаючи на актуальність досліджень з цієї проблематики, вважаємо за необхідне продовжувати досліджувати інші показники й характеристики переживання кризових станів молодими співробітниками правоохоронних органів, що буде висвітлено нами в подальших публікаціях.

Список використаних джерел

1. Василюк Ф.Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций) / Ф.Е. Василюк. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 200 с.
2. Выготский Л.С. Психология развития человека / Л.С. Выготский. – М. : Смысл ; Эксмо, 2005. – 1136 с.
3. Карпов А.В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики / А.В. Карпов // Психологический журнал. – 2003. – Т. 24. -№ 5. – С. 45-57.
4. Осипова А.А. Справочник психолога по работе в кризисных ситуациях / А.А. Осипова. – [изд. 2-е]. – Ростов н/Д : Феникс, 2006. – 315 с.
5. Психологический словарь / под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Политиздат. – 494 с.
6. Титаренко Т.М. Життєва криза очима психолога [Електронний ресурс] / Т.М. Титаренко // Психологічний портал "У психолога". – Режим доступу : http://upsihologa.com.ua/tytarenko_crisis.html.
7. Caplan, G. Emotional crises / G. Caplan. – 111: The encyclopedia of mental health. – N. Y. – 1963. – Vol. 2. – P. 1-532.
8. Seeger, M.W. Communication, organization and crisis / M.W. Seeger, T.L. Sellnow, R.R. Ulmer // Communication Yearbook. – 1998. – Vol. 21. – P. 231-275.
9. Venette, S. J. Risk communication in a High Reliability Organization: APHS PPQ's inclusion of risk in decision making [Електронний ресурс] / S. J. Venette // Wikipedia, the free encyclopedia. – Режим доступу : <http://en.wikipedia.org/wiki/Crisis>.

Spisok vykorystanykh dzherel

1. Vasiljuk F.E. Psihologija perezhivaniya (analiz preodolenija kriticheskikh situacij) / F.E. Vasiljuk. – M. : Izd-vo Mosk. un-ta, 1984. – 200 s.
2. Vygotskij L.S. Psihologija razvitija cheloveka / L.S. Vygotskij. – M. : Smysl ; Jeksmo, 2005. – 1136 s.
3. Karpov A.V. Refleksivnost' kak psihicheskoe svojstvo i metodika ee diagnostiki / A.V. Karpov // Psihologicheskij zhurnal. – 2003. – T. 24. -№ 5. – S. 45-57.

4. Osipova A.A. Spravochnik psihologa po rabote v krizisnyh situacijah / A.A. Osipova. – [izd. 2-e]. – Rostov n/D : Feniks, 2006. – 315 s.
5. Psihologicheskij slovar' / pod obshh. red. A.V. Petrovskogo, M.G. Jaroshevskogo. – [2-e izd., ispr. i dop.]. – M. : Politizdat. – 494 s.
6. Tytarenko T.M. Zhyttyeva kryza ochyma psykholoha [Elektronnyy resurs] / T.M. Tytarenko // Psykholohichnyy portal "U psykholoha". – Rezhym dostupu : http://upsihologa.com.ua/tytarenko_crisis.html.
7. Caplan, G. Emotional crises / G. Caplan. – 111: The encyclopedia of mental health. – N. Y. – 1963. – Vol. 2. – P. 1-532.
8. Seeger, M.W. Communication, organization and crisis / M.W. Seeger, T.L. Sellnow, R.R. Ulmer // Communication Yearbook. – 1998. – Vol. 21. – P. 231-275.
9. Venette, S. J. Risk communication in a High Reliability Organization: APHS PPQ's inclusion of risk in decision making [Електронний ресурс] / S. J. Venette // Wikipedia, the free encyclopedia. – Режим доступу : <http://en.wikipedia.org/wiki/Crisis>.

M. Polukhina. Peculiarities of Crisis Conditions Experienced by Young Officers of the Law. *This article displays the results of theoretical and empiric analysis of crisis conditions experienced by young officers of the law. The theoretic analysis demonstrates that crisis is a sudden interruption in the normal flow of individual or society life, a time of intense difficulty, trouble, or danger that demands action or thinking pattern estimation. The main features of crisis are: unexpectedness and atypical nature, uncertainties, perception of crisis as an obstacle to life's aims, disarrangement in behavior. Any individual in crisis can experience one out of three dominant feelings: depression, destructive emotions and loneliness. Scientists denote the role of specific character features in the origin of crisis conditions: emotional instability, increased alarming, immature identity (immatureness of personality) as well as character accentuation. Children, teenagers, aged people physically exhausted, people, who suffered psychological trauma or heavy loss belong to the risk group. Research proved that most crisis conditions experienced by young officers of the law are caused by trauma, age or professional crises. Data obtained mark that age peculiarities and specificity of service are also among the factors that influence crisis conditions. There are a lot of physiology and psychology studies of lawmen emotional conditions but few of them touch consider external factors that directly or indirectly have impact on emotions and feelings of representatives of this social group. Thus, development of effective preventive system to crisis conditions of young officers is possible only when the maximum amount of components that cause inner crisis and their interaction will be taken into account. It is also worth mentioning that effective preventive system can function when enough specialists and institutions are integrated within single preventive strategy.*

Key terms: *young officers of the law, lawmen, crisis, crisis condition, emotional experience, age crisis, professional crisis, traumatic crisis.*

Отримано: 14.11.2015 р.